

IDENTIFIKACIJA OSOBA PRIKAZANIH NA NOVČANICI OD 5000 KUNA IZ EMISIJE OD 1. RUJNA 1943.

Autor u radu proučava nastanak dizajna etnografskog motiva na novčanici od 5000 kuna iz emisije od 1. rujna 1943. godine. Krenuvši tragom prijašnjih radova tvorca dizajna ove novčanice, likovnog umjetnika i grafičara Vladimira Kirina, autor dolazi do zaključka kako je spomenuti motiv, koji prikazuje djevojku i muškarca u narodnoj nošnji, nastao iz stilizacije umjetnikovih ranijih radova za koje su kao predložak poslužile fotografije Toše Dabca. Nadalje, autor istraživačkim radom na terenu i u raznim arhivima uspijeva identificirati osobe koje se nalaze na spomenutom motivu novčanice, a time i ispraviti dosadašnje pogrešne identifikacije osoba, kao i pretpostavke da motiv nije nastao na prikazu stvarnih osoba.

Ključne riječi: 5000 kuna 1943., novčanice NDH, likovi na novčanicama, etnografski motivi na novčanicama, Vladimir Kirin, Tošo Dabac, smotra seljačke kulture

Autor se ograđuje od bilo kakve ideološke konotacije vezane uz ovaj rad. Isključiva svrha ovog rada je proučavanje i bolje razumijevanje hrvatske numizmatičke ostavštine, a time i njezino očuvanje, bez obzira na to u kojem je društveno-političkom uređenju proučavana materija nastala.

Motivi koji prikazuju osobe unutar dizajna novčanica nisu nužno rezervirani za istaknute i značajne pojedince iz povijesti nekog naroda ili države. Novčanice Nezavisne Države Hrvatske, iz emisije datirane 1. rujna 1943., na svojim naličjima nose prikaz osoba odjevenih u raznolike hrvatske narodne nošnje, kao glavni etnografski motiv na novčanicama. Pitanje koje se dosad nametalo je, jesu li na spomenutim novčanicama prikazani tek imaginarni likovi, nastali kao plod autorove umjetničke slobode i likovnog umijeća, ili su to ipak bile stvarne osobe. Danas možemo sa sigurnošću potvrditi kako se radi o stvarnim osobama, koje se pojavljuju na novčanicama kao nesuđeni etnografski manekeni, s obzirom na to da je osnovna ideja autora dizajna bilo isticanje i prezentiranje izgleda pojedine nošnje, kao povijesnog i etnografskog blaga hrvatskog naroda.

Jedna od novčanica iz emisije od 1. rujna 1943. je novčanica od 5000 kuna, na čijem naličju se nalazi grafički prikaz djevojke i muškarca odjevenih u hrvatsku narodnu nošnju vrličkog kraja. U ovom radu otkrit ćemo njihov identitet, te objasniti okolnosti koje su dovele do toga da spomenuti par u svojoj nošnji postane motivom jedne novčanice. Otkrit ćemo njihove tužne i tragične životne priče, jednako kao i članova njihovih obitelji, a čijim je uzrokom uglavnom bila spoznaja poslijeratne državne vlasti da su te osobe krasile novčanicu prijašnje države. Iako su posrijedi obični pojedinci, "ljudi iz naroda", čiji je jedini krimen bio što su u jednom trenutku dok su prezentirali narodne nošnje svojeg kraja bili uhvaćeni objektivom kamere, morali su uz svoje najbliže, nositi breme izloženosti na novčanicama.

1. Općenito o novčanici od 5000 kuna s datumom 1. rujna 1943.

Autor dizajna ove novčanice, kao i ostalih novčanica iz emisije od 1. rujna 1943., bio je hrvatski likovni umjetnik i grafičar Vladimir Kirin. Tisak novčanica ovog apoenja povjeren je tvrtki Giesecke & Devrient u Leipzigu, temeljem ugovora sklopljenog 31. kolovoza 1943. između Hrvatske državne banke i spomenute njemačke tvrtke.¹ Iako su proizvodni pogoni ove tvrtke bili 80% uništeni uslijed savezničkog bombardiranja Leipziga 3. i 4. prosinca 1943., ista je još ranije, u rujnu iste godine, izradu novčanica Nezavisne Države Hrvatske povjerila velikoj grafičkoj tvrtki Förster & Borries u Zwickau. Na toj alternativnoj lokaciji proizvodnje, smještenoj otprilike 85 km južno od Leipziga, tiskane su sve novčanice s datumom emisije od 1. rujna 1943.²

Novčanica je bila u optjecaju svega 10 mjeseci. Puštena je u promet 5. rujna 1944., a u potpunosti prestala biti zakonsko sredstvo plaćanja 9. srpnja 1945. Radi se o najvećem izdanom apoenju Nezavisne Države Hrvatske. Jedina je novčanica ove države u čijem se dizajnu nalazi neki muški lik, te jedina kod koje su se prilikom izrade lica novčanice koristile čak 4 tiskovne forme.³

Deklarativne dimenzije ove novčanice su 185 x 84 mm. U numizmatičkoj literaturi navodi se pod sljedećim kataloškim oznakama:

P-13 (Albert Pick katalog)

H-271 (Borna Barac katalog)

Kat.br.17 (Zlatko Višćević katalog)

NDH-13 (Vedran Krušelj, katalog/knjiga u izradi)

Slika 1. lice novčanice od 5000 kuna od 1. rujna 1943.

¹ Uvid u dokumentaciju i upoznavanje sa sadržajem ugovora obavio je kolega *Darko Berger* osobno u Državnom arhivu u Leipzigu, 10. siječnja 2023.

² Potvrdu ove pretpostavke ishodio je kolega *Darko Berger* u korespondenciji s tvrtkom Giesecke & Devrient u Münchenu, 25. siječnja 2023.

³ Vidljivo iz navedenog ugovora od 31. kolovoza 1943.

Kao glavni motiv na licu ove novčanice prikazana je krstionica kneza Višeslava, mramorni šesterostrani spomenik koji svjedoči o vremenu pokrštanja Hrvata. Spada u hrvatsku *epigrafsku*⁴ baštinu s početka 9. st., te je općenito jedan od najznačajnijih spomenika hrvatske kulture i crkvenog namještaja iz ranog srednjeg vijeka.⁵ Preostali ornamentalni elementi na novčanici također spadaju u hrvatsku kulturno-sakralnu baštinu iz predromaničkog razdoblja.

2. Etnografski motiv na novčanici od 5000 kuna s datumom 1. rujna 1943.

Narodna nošnja vrličkog kraja oduvijek je smatrana jednom od najljepših hrvatskih nošnji. Izbor upravo te nošnje kao etnografskog motiva na najvećem izdanom apoenu novčanica Nezavisne Države Hrvatske, rezultat je tadašnje nacionalne kulturne, društvene i povijesne svijesti, te političkog ozračja koje je vladalo.

Slika 2. Naličje novčanice od 5000 kuna od 1. rujna 1943.

Nakon odluke i odabira etnografskog motiva, autoru dizajna ove novčanice Vladimiru Kirinu bili su potrebni određeni predlošci za izradu crteža djevojke i muškarca u vrličkoj narodnoj nošnji za naličje novčanice. Pronašao ih je među svojim ranijim radovima, s obzirom na to da je iste likove još početkom 40-ih godina likovno oblikovao na dvije razglednice u sklopu serije naziva *Hrvatske narodne nošnje*.⁶ Jedna od njih, ona na kojoj se nalazi muškarac u vrličkoj narodnoj nošnji, numerirana je brojem 1, a Kirin u opisu navodi kako se radi o dalmatinskoj nošnji iz Knina i Vrlike.

⁴ Epigrafika je arheološka disciplina koja proučava natpise sačuvane iz prošlosti, a ispisane ili uklesane u kamenu i drugim čvrstim materijalima. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18112>

⁵ <https://www.nin.hr/hr/kulturna-bastina/viseslavova-krstionica>

⁶ Nakladnik je nepoznat, iako bi na osnovi određenih saznanja to trebala biti Zaklada tiskare Narodnih novina, čiji je ravnatelj bio upravo *Vladimir Kirin* od 1928. do 1940.

Na drugoj razglednici, numeriranoj brojem 46, nalaze se dvije djevojke različito odjevene, s time da lijeva djevojka nosi vrličku nošnju. U opisu razglednice navedeno je kako se radi o dalmatinskoj nošnji iz Vrlike i Sinja.

Slika 3. Razglednica br.1, Hrvatske narodne nošnje: Dalmacija (Knin-Vrlika)

Slika 4. Razglednica br.46, Hrvatske narodne nošnje: Dalmacija (Vrlika i Sinj)

U odnosu na crtež djevojke u vrličkoj nošnji na razglednici, Kirin je na novčanici napravio jednu modifikaciju. Naime, zamijenio je ogjavlje nošnje s drugim tipom ogjavlja vrličke nošnje, odnosno običnu djevojačku kapu crvene boje kakva se nalazi na razglednici, na novčanici je zamijenio tzv. *kapom sa zvancikama*. Radi se zapravo o istoj kapi koja ima dodatak s prednje strane u obliku niza kovanica, pričvršćenih u nekoliko redova. Takav način ukrašavanja kape bio je karakterističan za djevojke boljeg imovinskog statusa, i nažalost je nakon završetka Drugog svjetskog rata na ovim prostorima izumro u svom izvornom obliku. Kao ukras su se u najvećoj mjeri koristile austrougarske kovanice od 1 krune.⁷

O točnim razlozima takvog autorovog postupanja možemo samo nagađati, iako se najvjerojatnije radilo o namjeri da se ovaj prestižniji tip ogjavlja ukomponira u cjelokupni vizualni prikaz s ostatkom vrličke djevojačke nošnje kakvu je nosila djevojka s razglednice. Kao predložak za spomenuti etnografski detalj na crtežu novčanice, Kirinu

⁷ Vidljivo na eksponatu vrličke nošnje u Etnografskom muzeju u Splitu.

je najvjerojatnije također poslužio vlastiti crtež s jedne razglednice iz iste serije. Na toj razglednici, numeriranoj brojem 2, nalaze se muškarac i djevojka u vrličkoj narodnoj nošnji. U opisu iste autor navodi kako se radi o dalmatinskoj nošnji iz Knina i Vrlike.

Slika 5. Razglednica br.2, Hrvatske narodne nošnje: Dalmacija (Knin-Vrlika)

Za izradu većine crteža na razglednicama iz serije razglednica Hrvatske narodne nošnje, Vladimir Kirin je kao predloške koristio pojedine fotografije s folklornim motivima, koje je napravio jedan od najboljih hrvatskih fotografa onog vremena - Tošo Dabac. Crteži djevojke i muškarca u vrličkoj nošnji na već opisanim i prikazanim razglednicama, nastali su na jednak način.

Pojam zlatnog doba hrvatske seljačke i nacionalne kulture vezan je za 30-e godine prošlog stoljeća, posebno drugu polovinu. Upravo u tom razdoblju u organizaciji Seljačke sloge održavale su se mnogobrojne smotre folkloru, u to vrijeme zvane smotrama Seljačke sloge i smotrama hrvatske seljačke kulture, koje su bile najkonkretniji način predstavljanja tradicijske umjetnosti hrvatskoj javnosti. Jednom godišnje su se, u nedjelju najčešće najbližu rođendanu braće Radić (11. lipnja), održavale u Zagrebu velike središnje (svehrvatske) smotre seljačke kulture. Te zagrebačke smotre zapravo su predstavljale folklornu kulminaciju u prezentacijskom smislu, i budile su golem interes javnosti, kako običnih građana tako i raznih umjetnika i stručnjaka. Upravo se među njima našao i Tošo Dabac, koji je iskoristio priliku i napravio velik broj fotografija sudionika tih smotri u izvornim narodnim nošnjama krajeva iz kojih su dolazili.

Njegove fotografije i danas predstavljaju neprocjenjivo hrvatsko kulturno-etnografsko blago, a također svjedoče o jednom dijelu hrvatske povijesti. Dabčeve fotografije koje su poslužile Vladimiru Kirinu kao predlošci za izradu crteža djevojke i muškarca na prikazanim razglednicama, posljedično i za izradu crteža na ovoj novčanici, nastale su na jednoj takvoj zagrebačkoj smotri, održanoj 13. lipnja 1937. godine. Deset muških i osam ženskih članova folklorne skupine iz vrličkog kraja, došlo je iz Vinalića, Podosoja, Garjaka i iz same Vrlike prikazati na ovoj prestižnoj folklornoj manifestaciji svoju nošnju, običaje, pjesme i plesove. Nastupali su kao 20-a po redu od ukupno 28 skupina koje su sudjelovale na ovoj smotri, s pjevačko-plesnim točkama “Ajmo seko uraniti” i “Mi smo seko skupa vojevale”.⁸

Ovaj folklorni događaj je sniman i filmski, pa je tako ostao zabilježen i nastup vrličke skupine na smotri. Izvorno su postojale tri kopije spomenutog filmskog materijala, naziva “Smotra 1937”. Jedna od njih poslana je u Ameriku, i daljnja sudbina tog primjerka je nepoznata. Preostale dvije kopije filma još uvijek postoje, jedna se nalazi u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu,⁹ no ista nažalost nema tonskog zapisa i nije cjelovita. Video zapis ovog primjerka filma prekida se neposredno prije nastupa vrličke folklorne skupine. No Hrvatski filmski arhiv u Zagrebu raspolaže cjelovitom kopijom filma s audio zapisom, na kojoj se prikazuje ova manifestacija.¹⁰ Na njoj je zabilježen i jasno vidljiv nastup vrličke skupine u dvorani *Zagrebačkog zbora*,¹¹ a koji je bio specifičan po jednom dodatnom detalju. Naime, njihov je nastup spontano prekinut ulaskom predsjednika Hrvatske seljačke stranke Vlatka Mačeka u dvoranu, te posljedično oduševljenjem u obliku gromoglasnog pljeska i ovacija, kako publike, tako i samih sudionika.

Na ljepotu vrličke nošnje nije ostao imun niti snimatelj tog filma, budući da je upravo sudionike smotre iz vrličkog kraja dodatno i detaljno snimio ispred dvorane uoči njihovog nastupa. Zadržao se izbliza kamerom na pojedincima te folklorne skupine, kao i na detaljima njihovih nošnji.

Upravo tom prilikom i na tom mjestu, Tošo Dabac je napravio niz fotografija vrličke skupine, pa tako i nekoliko fotografija djevojke i muškarca koji su završili na motivu novčanice. Spomenute fotografije u više su navrata publicirane u raznim tiskovinama u periodu od 1937. do 1944. godine, a neke od njih i znatno kasnije.

⁸ Smotra hrvatske seljačke kulture - raspored, katalog sa smotre 13. lipnja 1937.

⁹ Navedeni filmski zapis ovaj institut ima pohranjen pod nazivom “Smotra Seljačke sloge u Zagrebu”.

¹⁰ Spomenuti materijal pohranjen je u arhivu pod nazivom “Seljačka sloga: Smotra hrvatske Seljačke Sloge, nošnje, pjesme, plesovi, običaji: Seljačka smotra”.

¹¹ Međunarodna gospodarska izložba koja je na adresi u Savskoj cesti djelovala od 1936. do 1946., kada je preimenovana u Zagrebački velesajam. Na prostoru nekadašnjeg izložbenog kompleksa danas se nalazi Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu i Tehnički muzej.

Slika 6. Tošo Dabac na smotri hrvatske seljačke kulture u Zagrebu, 11. lipnja 1939. (op.a). Autor fotografije je nepoznat

Fotografija (*Slika 6*) dočarava Dabčevu posvećenost njegovoj profesiji, kao i njegov specifičan rakurs fotografiranja ljudi, te smo iz tih razloga upravo nju ovdje prezentirali.

Preuzeta je s jednog portala¹² gdje se u njenom opisu navodi: “Tošo Dabac, iz ciklusa Ljudi s ulice, Zagreb, 1936,” i “Fotografija nepoznatog autora, Toše Dabac kako fotografira, oko 1940.”

Prepoznali smo jedan detalj na ovoj fotografiji što nam je omogućilo njeno točno datiranje i lociranje na prostor održavanja Smotre hrvatske seljačke kulture u Zagrebu, dana 11. lipnja 1939. godine. Spomenuti detalj je jedinstveni službeni amblem te smotre, na kojem se nalazi slika braće Radić, a koji je na fotografiji najbolje vidljiv na ženi pozicioniranoj desno. Prikaz amblema prezentiran je ispod (*Slika 7*).

¹² <https://www.gloria.hr/gl/lifestyle/kultura/jos-uvijek-stignete-uloviti-odlican-program-8.-dana-fotografije-arhiva-toso-dabac-5261055>

Slika 7. Službeni amblem sa Smotre hrvatske seljačke kulture u Zagrebu, 11. lipnja 1939.

Iako je većina članova numizmatičke zajednice, kao i većina autora određenih publikacija, pretpostavljala kako je postojala izvorna fotografija na kojoj je zajedno prikazan vrlički par, i koja je poslužila kao predložak za prikaz na novčanici, dokazat ćemo na temelju našeg istraživanja i proučavanja svih prikupljenih saznanja iz dostupne fotografske i filmske građe, da to nije točno. Kirin je zapravo koristio dva različita predložka, odnosno dvije zasebne fotografije, te ih je likovno pretopio i oblikovao u zajedničku cjelinu za potrebe novčanice.

Slika 8. Vladimir Kirin krajem 20-ih godina prošlog stoljeća

Među članovima numizmatičke zajednice često postoji i zabluda kako je na novčanici prikazan par mladenaca iz vrličkog kraja. Sad znamo da to nije točno, i da se radi o daljnjim rođacima, u trećem koljenu. Danas nam je poznato tko su točno oni bili, ponajviše zahvaljujući uspješnom prepoznavanju likova s novčanice odmah po pojavljivanju novčanice u optjecaju.

3. Muška osoba prikazana na novčanici od 5000 kuna s datumom 1. rujna 1943.

U ovom se trenutku ne može sa sigurnošću tvrditi je li Vladimir Kirin kao predložak za motiv muškarca u nošnji na razglednici i novčanici koristio neku Dabčevu fotografiju koja je imala samo manja odstupanja u izgledu u odnosu na konačni crtež, ili je taj crtež muškarca dobiven na osnovi jedne ili više dosad poznatih fotografija nastalih u približno vrijeme, uz autorovu umjetničku slobodu. Sukladno našem iskustvu s crtežima drugih likova na razglednicama i novčanicama, te s Dabčevim fotografijama koje su Kirinu poslužile kao predlošci za izradu istih, realno je očekivati kako je inicijalno ipak postojala takva izvorna fotografija, te da su u ovom trenutku nama poznate i publicirane fotografije na kojima se nalazi muškarac s novčanice samo nastale u vrlo približno vrijeme, u razmaku od nekoliko sekundi ili minuta. U svakom slučaju, autorova umjetnička sloboda je svakako prisutna barem u manjoj mjeri, a razvidna je iz nekih detalja koji su zrcalni na crtežu muškarca na razglednici i novčanici u odnosu na poznate i dostupne fotografije na kojima se on nalazi.

Ispod je prezentirana jedna od spomenutih Dabčevih fotografija (*Slika 9*) na kojoj se nalazi muškarac s novčanice. Isti je naznačen plavom strelicom. Crvenim strelicama označene su dvije djevojke koje imaju istovjetan tip oglavlja na nošnji kao i djevojka na crtežu Kirinove razglednice broj 2, a koji je isti autor iskoristio za dio crteža djevojke na novčanici. Fotografija je, dakle, nastala, 13. lipnja 1937. u vanjskom prostoru Zagrebačkog zbora.

Slika 9. Fotografija sa smotre hrvatske seljačke kulture u Zagrebu, 13. lipnja 1937. (op.a) Autor fotografije: Tošo Dabac¹³

¹³ Slika je preuzeta iz tjednika Hrvatski krugoval, br.20 od 16. svibnja 1943. Opis fotografije u časopisu: "Hrvatska narodna nošnja najjači je dokaz duha i veličine hrvatskog naroda"

Niže je prezentirana (*Slika 10*) usporedba muškarca s prethodno prikazane fotografije, crteža muškarca na Kirinovoj razglednici broj 1, te crteža muškarca na predmetnoj novčanici. U ovoj usporedbi, koju smo izradili prema našim zapažanjima, gornji dio tijela muškarca na fotografiji zrcalno je okrenut u odnosu na izvornu fotografiju zbog lakše usporedbe s crtežima na razglednici i na novčanici.

Slika 10. Usporedba montirane fotografije s crtežom na razglednici i s crtežom na novčanici

Ostale dosad nama poznate publikacije u kojima je moguće vidjeti neku od fotografija ovog muškarca su:

- tjednik *Svijet* (prilog *Jutarnjeg lista*), br. 25 od 17. lipnja 1937., naslovnica, autor fotografije nepoznat
- tjednik *Obitelj*, br. 50 od 12. prosinca 1937., naslovnica, foto: Dabac
- *Vid Balenović*: Etnologija za više razrede srednjih i sličnih škola, 1940., str. 327, foto: Dominković
- *Vid Balenović*: Narodoznanstvo za više razrede srednjih škola, 1941., str.327, foto: Dominković (op.a. identičan prikaz kao i u prethodno navedenoj publikaciji)
- tjednik *Hrvatski krugoval*, br.6 od 8.veljače 1942., str.8, foto: Dabac
- tjednik *Hrvatski krugoval*, br.19 od 10.svibnja 1942., str.8, foto: Dabac
- tjednik *Hrvatski krugoval*, br.19 od 28.kolovoza 1944., foto: Dabac

Identifikacija muškarca s novčanice je uslijedila odmah po puštanju iste u promet, a za isto su zaslužni njegova obitelj i sumještani. Iako je spomenutima ovakav sljed

događanja bio neočekivan i iznenađujući, bili su vrlo dobro upućeni u identitet svih sudionika Smotre u Zagrebu iz vrličke skupine, te su shvatili da je upravo tom prigodom morala nastati i fotografija koja je poslužila kao predložak za crtež muškarca na novčanici.

Muškarac u vrličkoj nošnji na naličju novčanice od 5000 kuna s datumom emisije od 1. rujna 1943. je **Filip Duvnjak**. Filip ili Pilip, kako su ga većinom zvali, rođen je 9. siječnja 1911. g. u Matkovinama (zaselak sela Garjak) kraj Vrlike, kao najstarije dijete u obitelji. Otac Ilija i majka Marija (djevojački isto Duvnjak) imali su ukupno osmero djece, od kojih je jedan sin umro još kao dijete. Filipova braća bili su Mate (Luka) i Ante, a sestre Pera, Ana (Zorka), Šima (Slavka) i Božica (Boja).

Slika 11. Fotografija sa smotre hrvatske seljačke kulture u Zagrebu, 13. lipnja 1937. (op.a). Na fotografiji se nalazi Filip Duvnjak¹⁴

Filip je, dakle, 13. lipnja 1937. g., u dobi od 26 godina, nastupio s vrličkom folklornom skupinom na središnjoj smotri hrvatske seljačke kulture u Zagrebu, i tom prigodom završio u objektivu majstora fotografije Toše Dabca, te na već opisani način kasnije i na novčanici.

¹⁴ Slika je preuzeta iz tjednika Hrvatski krugoval, br.19 od 10. svibnja 1942. Potvrdu identifikacije napravio je Filipov brat *Ante Duvnjak* u srpnju 2020.

Dana 28. veljače 1938. g. Filip se vjenčao s Bojom Vučemilović-Vranjić, a već krajem iste godine dobivaju kćer Peru. Njihove obiteljska idila prekinuta je početkom rata u Europi, a ubrzo i na ovim prostorima. Obitelj doživljava i osobnu tragediju, nesretnim slučajem njihova kći Pera padom s magarca zadobiva ozljedu kraljeznice i ostaje trajno nepokretna.

Na vrličkom području u tom ratnom vihoru dolazilo je do čestih upada i razbojstava pripadnika talijanske vojske, četnika i partizana (kasnije čak i njemačke vojske), što je posljedično kod lokalnog hrvatskog stanovništva izazvalo spontanu potrebu za boljom zaštitom i obranom vlastitog doma. Ne čudi stoga činjenica kako su mnogi muškarci iz vrličkog kraja rješene potražili u pristupanju novoj hrvatskoj vojsci. Pritom se uglavnom radilo o činu iskazivanja nacionalne pripadnosti, te o prividu veće sigurnosti, a ne o želji za aktivnim sudjelovanjem u ratnim sukobima.

Ustaškoj vojsci tako pristupa i Filip Duvnjak. Tek sredinom 1944. godine, na nalog Bože Batovanje, svog zapovjednika i supruga sestre Pere, Filip odlazi s vojnom postrojbom u svoju prvu bitku, u okršaj s partizanima. Tom prilikom, 7. lipnja 1944. g. u blizini mjesta Rumin, provirivši iznad jednog suhozida koji mu je služio kao zaklon, pogiba od pušcanog hitca. Službeni oružnički izvještaj za navedeni sukob tog dana navodi "pogibiju jednog čarkara¹⁵ u redovima hrvatske vojske".¹⁶ Taj čarkar vjerojatno je upravo Filip Duvnjak. Beživotno Filipovo tijelo su njegovi suborci nosili 3-4 km do mosta na Cetini u zaselku Panj, gdje ga ostavljaju. Lokalno stanovništvo naknadno je bacilo tijelo u jednu rupu u kojoj se gasilo vapno, a koja se nalazila tik uz spomenuti stari kameni most.

Kako je već spomenuto, novčanica na kojoj je prikazan Filip Duvnjak puštena je u promet 5. rujna iste godine, dakle 3 mjeseca nakon njegove pogibije, tako da osobno nije doživio spoznaju da je završio na novčanici. Iste godine umiru Filipova majka Marija i kći Pera. Supruga Boja tako u vrlo kratkom vremenu ostaje bez muža i djeteta. Filipovom bratu Mati, inače domobranu za vrijeme rata, po završetku rata kod Bleiburga se gubi svaki trag. Može se pretpostaviti kako ga je najvjerojatnije snašla sudbina većine pripadnika ustaške i domobranske vojske koji su se tom prilikom predali, a kojima je i danas nepoznato točno mjesto smaknuća i ukopa. Nova komunistička vlast postupala je uglavnom revanšistički prema većini obitelji koje su imale nekog člana koji je bio pripadnik oružanih snaga NDH. Obitelj Duvnjak bila je dodatno stigmatizirana i zbog toga što je Filip završio na novčanici. Filipova supruga Boja osuđena je na kaznu zatvora u trajanju od dvije godine, koju je izdržavala u kaznionicama u Lepoglavi i Slavonskoj Požezi (danas Požega). Prema navodima danas živih članova obitelji Duvnjak, s kojima smo razgovarali, u sudskom rješenju se kao počinjeno djelo i razlog kažnjavanja spominjao "brak s ustašom s novčanice". Filipovom ocu Iliji veći dio imovine bio je konfisciran. Ukinuta mu je građanska sloboda i sloboda kretanja, uz česte kontrole tadašnjih organa sigurnosti.

Nakon dobivene informacije od jednog svjedoka iz Panja o točnoj lokaciji ukopa, Filipov brat Ante i njegova supruga Ana su pod okriljem noći, 21. studenog 1961. g. iskopali Filipove posmrtno ostatke, uz nazočnost i negodovanje nekih mještana. Stavili

¹⁵ Vojnik prednje linije u ustaškoj vojsci s osnovnim naoružanjem, puškom.

¹⁶ *Marković, Stjepan* 2016.

su ih u sanduk, prevezli u Vrliku i istu noć pokopali na groblju sv. Petra, gdje se i danas nalaze, uz posmrtno ostatke Filipovih roditelja i kćeri Pere.

4. Ženska osoba prikazana na novčanici od 5000 kuna s datumom 1. rujna 1943.

Izvorna fotografija ove djevojke odjevene u vrličku narodnu nošnju, a koja je Kirinu poslužila kao predložak za izradu crteža na razglednici i kasnije novčanici, nastala je pod istim okolnostima, za vrijeme održavanja Smotre hrvatske seljačke kulture u Zagrebu, 13. lipnja 1937.

Postoji dvojba vezana uz autora fotografije ove djevojke, a koja je od dosad nama poznatih fotografija izgledom najbližnja kasnijim Kirinovom crtežima djevojke na razglednici i novčanici. Radi se o lijevoj od dvije fotografije prikazane i opisane ispod (Slika 12), a na kojima se nalazi ova lijepa djevojka iz vrličkog kraja.

Slika 12. Fotografija iz knjige "Hrvatska zemlja: Lijepa naša domovina", 1942. Opis fotografije u knjizi: "Dalmatinska Hrvatica u lijepoj starinskoj nošnji svojom draži spaja junačka vremena prošlosti s junačkom današnjicom" Foto: Vladimir Susić

Slika 13. Fotografija iz knjige Josipa Horvata "Kultura Hrvata kroz 1000 godina", 1939. Opis fotografije u knjizi: "Seljanka iz Vrlike" Foto: Tošo Dabac

U obje navedene publikacije, fotografija ove djevojke prikazane su u velikom formatu, preko cijele stranice. U knjizi "Hrvatska zemlja: Lijepa naša domovina" kao autor fotografije ove djevojke navodi se Vladimir Susić, no smatramo kako je taj navod vrlo

upitan i najvjerojatnije pogrešan. U prilog takvoj tvrdnji ide nekoliko činjenica. Vladimir Susić se uglavnom bavio sportskom tematikom, te je imao potpuno drugačiji stilski pristup fotografiranju. Fotografija djevojke u vrličkoj nošnji iz spomenute knjige ima u potpunosti sve stilske karakteristike Dabčevih fotografija. Evidentno je kako su ove dvije prikazane fotografije nastale u približno isto vrijeme, te da se radi o istoj perspektivi i rakursu, donjem, kojeg je Dabac često koristio prilikom portretiranja. Arhiv Toše Dabca u Zagrebu raspolaže još jednom njegovom fotografijom ove djevojke nastalom tom prilikom i u približno istom vremenu, na kojoj je vidljiva jednaka perspektiva i rakurs.¹⁷ Nije realno očekivati da se doslovno u isto vrijeme i na istom mjestu našao i Vladimir Susić, i napravio stilski identičnu fotografiju kao i Dabac. Također je teško povjerovati da pored nekoliko stotina Dabčevih fotografija napravljenih na smotrama folkloru u Zagrebu, kao i desetaka fotografija sudionika ove smotre iz vrličkog kraja, postoji ta jedna jedina poznata Susićeva fotografija. Manje je vjerojatno i da je Vladimir Kirin, koji je kao predloške za svoje crteže redovno koristio Dabčeve fotografije, iskoristio upravo tu jednu fotografiju pripisanu Vladimiru Susiću, pored dokazano minimalno dvije postojeće i vrlo slične Dabčeve fotografije ove djevojke. Pogreške u obliku netočnih navoda mogu se dogoditi, i često su se događale u onovremenim publikacijama, stoga smatramo da je upravo to posrijedi i u ovom slučaju.

Nadalje, postoji i dvojba vezana uz lokaciju nastanka fotografije. Zbog određenih karakteristika prisutnih na sve tri spomenute fotografije ove djevojke, postoje indicije kako se radi o studijskim snimkama. Dabac je većinu fotografija sudionika zagrebačkih smotri folkloru napravio na mjestima gdje su se iste održavale, no poznato nam je kako su neke nastale i u njegovom foto studiju. Većina folklornih skupina po završetku smotre nije napuštala Zagreb, već su koristili priliku za posjetu određenim gradskim znamenitostima. Kako se Dabčev foto studio nalazio u samom središtu grada, bio je usputan svakome kome je Dabac predložio dolazak i zamolio ga za poziranje. Ako su na taj način i na tom mjestu nastale spomenute tri fotografije na kojima se nalazi ova djevojka, tada je Vladimir Susić definitivno pogrešno naveden kao autor jedne od njih. Kao alternativno mjesto nastanka ove tri fotografije svakako ostaje vanjski prostor Zagrebačkog zbora, gdje je nastala većina fotografija.

Ostale dosad nama poznate publikacije u kojima je moguće vidjeti neku od fotografija na kojima se nalazi ova djevojka su:

- časopis *Ustaša*, Zagreb, br.23, 7.12.1941., foto: Dabac
- *Znanje i radost*, enciklopedijski zbornik, knjiga treća, 1944., str. 326, foto: Dabac
- časopis *Ustaša*, broj 49 iz 1944., crtež na naslovnici, autor nepoznat
- *Folklor naroda Jugoslavije*, 1963., foto: Dabac

¹⁷ Kataloška oznaka fotografije: ATD-MO774

Slika 14. Usporedba fotografija s crtežom na razglednici i s crtežom na novčanici

Identifikacija djevojke s novčanice nije bila nimalo sporna, a također je uslijedila odmah po puštanju novčanice u promet. Osobno se prepoznala, a također su je prepoznali i drugi stanovnici kraja u kojem je živjela. Iako je takav slijed događanja bio potpuno neočekivan, svima je bilo jasno da je upravo nastup na smotri u Zagrebu 1937. godine bio trenutak kada je nastala fotografija koja je poslužila kao predložak za crtež na novčanici.

Djevojka u vrličkoj nošnji na naličju novčanice od 5000 kuna s datumom emisije od 1. rujna 1943. je **Ana Jakelić**, kasnije udana **Grabić**. Iz njenog osobnog života možemo izdvojiti da je rođena 11. kolovoza 1920. g. u Podosoju kraj Vrlike. Otac Ivan i majka Kata (djevojački Gverić) imali su ukupno šestero djece. Anina braća su bili Ante i Mile, a sestre Marta, Ika i Ljuba. Majka Kata je umrla dok je Ana bila još mlada.

Ana je, dakle, 13. lipnja 1937. g., s nepunih 17 godina, nastupila s vrličkom folklornom skupinom na središnjoj smotri hrvatske seljačke kulture u Zagrebu, kojom prigodom je nastala fotografija koja je kasnije Vladimiru Kirinu poslužila kao predložak za izradu crteža djevojke u vrličkoj nošnji na razglednici i novčanici.

Slika 15. Fotografija sa smotre hrvatske seljačke kulture u Zagrebu, 13. lipnja 1937. Ana Jakelić se nalazi krajnje desno na fotografiji. (op.a)¹⁸

Dana 16. siječnja 1939. g. Ana se udaje za Tomu Grabića, također iz Podosoja, iz zaselka Grabići, te uzima njegovo prezime. Uskoro dobivaju sina Božu, te kćeri Katu i Maru. Muž Toma, ili Ante kako su ga većinom zvali, za vrijeme rata je bio domobran. Po završetku rata nestaje pod čudnim okolnostima. Posljednji pouzdan trag obitelji je Tomino pismo iz Karlovca datirano s 2. lipnja 1945., u kojem opisuje svoj raniji put povlačenja s drugim pripadnicima oružanih snaga NDH prema Austriji početkom svibnja. No negdje kod Celja u Sloveniji odustaje od tog puta i donosi odluku o povratku. Pismo ima i dokumentarno-povijesni karakter, jer u njemu Toma podrobno navodi imena Vrličana koje je sretao putem, a koji su nastavili prema bleiburškom polju, i čija je daljnja sudbina ostala nepoznata. Određeni neprovjereni izvori navode da se Toma po povratku stavio u službu partizanskoj vojsci, i da je bio poslan u vojarnu u Sušak, te da mu se zapravo tamo u rujnu iste godine gubi svaki trag i spomen. Sukladno iskustvu sa životnim pričama drugih obitelji čiji su članovi završili na jednoj od novčanica NDH, treba svakako u obzir uzeti mogućnost kako je na Tominu sudbinu možda utjecala činjenica da je njegova supruga bila na jednoj od tih novčanica.

¹⁸ Slika je preuzeta iz knjige Josipa Horvata "Kultura Hrvata kroz 1000 godina", 1939. Opis fotografije u knjizi: "Narodna nošnja iz Vrlike u sjevernoj Dalmaciji. Foto Tošo Dabac"

Slika 16. Ana Grabić (djev. Jakelić) u starijoj životnoj dobi

Iako je u braku bila samo 6 godina, Ana se nije nikad preudala. Sama je odgojila svoje troje djece, a kasnije dobila i unuke, kao i praunuke. Umrla je 18. travnja 2011. g., u dobi od 90 godina, nikad ne saznajući kakvu joj je sudbinu muž točno doživio.¹⁹ Mjesto njenog posljednjeg počivališta nalazi se na groblju sv. Petra u Vrlici, istom onom kao i Filipu Duvnjaku. Želja joj je bila da bude pokopana s posljednjim dobivenim pismom svoga supruga Tome, koje je čuvala cijeli život. Njena obitelj je tu želju ispoštovala. Pamtit će Anu kao jednu dobru i hrabru ženu, iza koje stoji velika i teška životna priča.

5. Raniji pokušaji identifikacije osoba na novčanici od 5000 kuna s datumom 1. rujna 1943.

Poznata su nam četiri ranija publicirana pokušaja identifikacije djevojke i muškarca s ove novčanice. U nastanku ovog rada ni u jednom trenutku nismo se referirali na podatke proizašle iz tih publikacija. Jedan od njih je članak novinara *Mate Piškora* u *Večernjem listu* od 12. veljače 1994. naslova *Tragedija zapisana na novčanici*. U spomenutom članku iznesen je točan identitet muškarca, ali pogrešan identitet djevojke

¹⁹ [https://slobodnadalmacija.hr/osmrtnice/pretraga?searchword=ana%20grabi%C4%87&text=&searchphrase=all&areas\[0\]=obituarics](https://slobodnadalmacija.hr/osmrtnice/pretraga?searchword=ana%20grabi%C4%87&text=&searchphrase=all&areas[0]=obituarics)

s novčanice (op.a. Mara Gutić). S obzirom na to da se i u ostatku teksta ovog članka navodi još nekoliko netočnih tvrdnji, ovaj tekst nismo smatrali pouzdanim i točnim izvorom informacija.

Sljedeći pokušaj identifikacije nalazimo u knjizi danas pokojnog *dr. fra Petra Bezine* Franjevci provincije Presvetoga Otkupitelja žrtve rata 1942.-1948., iz 1995. g. U ovom književnom djelu podrobno se navode stradalnici u ratovima 20. stoljeća iz vrličkog kraja, a na tom se popisu nalaze i dvije osobe s imenom Filip Duvnjak. Uz ostale osnovne podatke u vidu datuma rođenja i pogibije, kod jednoga od njih se navodi “slika mu na novčanici od 5.000 kuna”, međutim kod pogrešnog. U ovoj je publikaciji, dakle, točno iznesen identitet muškarca s novčanice, ali su njegovi biografski podatci pogrešni.

Treći pokušaj identificiranja bilježimo u knjizi *Stjepana Markovića* Cetinska krajina u NDH, iz 2016 .g. Radi se o jedinoj publikaciji od svih koje ovdje navodimo, u kojoj je iznesen točan identitet djevojke i muškarca s novčanice. No, kako se autor ovog književnog djela u identifikaciji muškarca referirao na podatke proizašle iz knjige *dr. fra Petra Bezine*, i ovdje su navedeni jednako pogrešni osnovni biografski podatci istog. U ovdje oskudno iznesenim biografskim podacima Ane Grabić, napravljena je greška u navodu točnog datuma njene smrti.

Kronološki posljednji nama poznati pokušaj identifikacije osoba na ovoj novčanici nalazi se u knjizi *Marine Klepo* Kuna, život jedne valute, iz 2022. g. Ova novčanica i likovi koji se na njoj nalaze samo su marginalno spomenuti u ovoj publikaciji. Pritom je točno naveden identitet muškarca i pogrešno naveden identitet djevojke. Pretpostavka je kako je autorica knjige najvjerojatnije koristila informacije dobivene iz ranije spomenutog članka *Mate Piškora* u Večernjem listu, s obzirom na to da u svojem djelu navodi istu osobu kao ženski lik na crtežu novčanice.

Krajem 90-ih godina prošlog stoljeća napravljena je reportaža s Anom Grabić vezana upravo uz identitet djevojke na ovoj novčanici te je emitirana u sklopu televizijske emisije *Globalno sijelo*. Do trenutka pisanja ovog rada, nije nam bio poznat konkretan sadržaj te reportaže, niti je li tom prilikom iznesen kakav dodatni podatak vezan uz okolnosti nastanka fotografije, a koji se ne navodi u ovom radu. Također nam nije poznato postoji li još koji tekst ranije publiciran, u kojem se navode identiteti osoba s ove novčanice.

6. Zaključak

Informacije iznesene u ovom radu plod su našeg samostalnog arhivskog i terenskog istraživanja, kao i našeg proučavanja i zapažanja. Svima koji su na bilo koji način pomogli objavljivanju ovdje upotrebljenih informacija, najiskrenije zahvaljujemo. Prihvatili smo ovaj izazov iz dva razloga. Prvi je taj što numizmatiku najviše doživljavamo upravo iz istraživačke i enigmatske perspektive, te što imamo dodatne sklonosti prema povijesti, arheologiji i etnografiji. Drugi razlog je što je prije početka našeg istraživanja, numizmatičko područje Nezavisne Države Hrvatske bilo prilično oskudno po pitanju opširnijih i konkretnijih saznanja o nastanku i izvedbi samih novčanica. Na osnovi našeg skromnog mišljenja, upravo je na ovom nacionalnom numizmatičkom području, kad govorimo o proučavanju novčanica, ostalo najviše prostora za napredak

u smislu otkrivanja novih i relevantnih činjenica, a čime bi se oplemenilo i proširilo opće numizmatičko znanje o pojedinom predmetu i ovom razdoblju.

Predmet našeg istraživanja i proučavanja su i ostale novčanice ovog razdoblja, a cilj nam je doći do što više podataka i činjenica, te ih prezentirati numizmatičkoj i ostaloj javnosti u knjizi koja je u pripremi.

Izvori

ATD-MO774, fotografija, Arhiv Tošo Dabac, Zagreb

Blagajnički izvještaj o novčanom poslovanju središnjice Seljačke Sloge u minuloj godini 1938. (Seljačka sloga, Zagreb, 1939.)

Pisana korespondencija s tvrtkom Giesecke & Devrient, München, 25.siječnja 2023., Darko Berger - Sina Bohnen

Rodni list Ana Jakelić, izvod iz matičnog ureda Vrlika, 3.rujna 2020.

Rodni list Filip Duvnjak, izvod iz matičnog ureda Vrlika, 14.srpnja 2020.

Smotra Seljačke sloge u Zagrebu, filmski zapis, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Seljačka sloga: Smotra hrvatske Seljačke Sloge, nošnje, pjesme, plesovi, običaji: Seljačka smotra, filmski zapis, Hrvatski filmski arhiv, Zagreb

Ugovor od 31.kolovoza 1943. između Hrvatske državne banke i tvrtke Giesecke & Devrient u Leipzigu (Spisi br. 318 i 319 u inventaru 21061 Giesecke & Devrient AG, Druckerei, Leipzig, str. spisa 413-417, Državni arhiv u Leipzigu)

Vrlička narodna nošnja, eksponat, Etnografski muzej, Split

Literatura

Balenović, Vid, Etnologija za više razrede srednjih i sličnih škola (Naklada školskih knjiga i tiskarnica Banovine Hrvatske, Zagreb, 1940.)

Balenović, Vid, Narodoznanstvo za više razrede srednjih škola (Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1941.)

Barac, Borna, Papirni novac bivše Jugoslavije i zemalja na području bivše Jugoslavije (Obol, Zagreb, 2002.)

Bezina, dr. fra Petar, Franjevci provincije Presvetoga Otkupitelja žrtve rata 1942.-1948. (Zbornik Kačić, Split, 1995.)

Ceribašić, Naila, Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće (Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2003.)

Folklor naroda Jugoslavije (Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1963.)

Horvat, Josip, Kultura Hrvata kroz 1000 godina (Tipografija d.d., Zagreb, 1939.)

Hrvatska zemlja: Lijepa naša domovina, knjiga prva (Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Zagreb, 1942.)

Hrvatski krugoval, br.19 od 10.svibnja 1942., tjednik (Državna krugovalna postaja, Zagreb)

Hrvatski krugoval, br.6 od 8.veljače 1942., tjednik (Državna krugovalna postaja, Zagreb)

Hrvatski krugoval, br.20 od 16.svibnja 1943., tjednik (Državna krugovalna postaja, Zagreb)

Hrvatski krugoval, br.19 od 28.kolovoza 1944., tjednik (Državna krugovalna postaja, Zagreb)

- Jutarnji list od 14.lipnja 1937., dnevne novine (Zagreb)
Klepo, Marina, Kuna, život jedne valute (Hanza Media, Zagreb, 2022.)
Krušelj, Vedran, "Etnografski motivi Slavonije na novčanicama", članak, 56. Đakovački vezovi, Revija 2022. (Đakovo, 2022.)
Marković, Stjepan, Cetinska krajina u NDH (Despot infinitus, Zagreb, 2016.)
 Obitelj, br.50 od 12.prosinca 1937., tjednik (Hrvatsko književno društvo svetog Jeronima, Zagreb)
Piškor, Mate, "Tragedija zapisana na novčanici", članak, Večernji list, 12.veljače 1994. (Zagreb)
 Smotra hrvatske seljačke kulture - raspored, katalog sa smotre 13.lipnja 1937. (Seljačka sloga, hrvatsko seljačko prosvjetno i dobrotvorno društvo, Zagreb)
 Svijet, ilustrirani tjednik (besplatni prilog Jutarnjeg lista), br.25 od 17.lipnja 1937., tjednik, (Zagreb)
 Uradni list Demokratske Federativne Jugoslavije, 26. lipnja 1945., službeno glasilo Demokratske Federativne Jugoslavije (Beograd)
 Ustaša, vijestnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta, br.23 od 7.12.1941., tjednik (Glavni ustaški stan, Zagreb)
 Ustaša, viestnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta, br.49 iz 1944., tjednik (Glavni ustaški stan, Zagreb)
Višćević, Zlatko, Kovanice i novčanice Jugoslavije, Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore i Makedonije (Numizmatičko društvo Castua, Kastav, 2011.)
 Znanje i radost, enciklopedijski zbornik, knjiga treća (Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Zagreb, 1944.)

Sugovornici i osobe koje su pomogle dolasku do informacija

<i>Babić, Ljubo</i> , Zagreb	<i>Grabić, Klara</i> , Sinj
<i>Berger, Darko</i> , Bühl	<i>Grabić, Zvonko</i> , Podosoje-Grabići
<i>Dabac, Petar</i> , Zagreb	<i>Janković, Ivana</i> , Zagreb
<i>Duvnjak, Ana</i> , Garjak-Matkovine	<i>Knezović, Mara</i> , Zagreb
<i>Duvnjak, Ante</i> , Garjak-Matkovine	<i>Magdić, Zdravko</i> , Martijanec
<i>Duvnjak, Filip</i> , Podstrana	<i>Radić, Marija</i> , Novaki Bizovački
<i>Duvnjak, Nevenka</i> , Garjak-Matkovine	<i>Rebić, Smilja</i> , Vrlika
<i>Glušćević, Maja</i> , Samobor	<i>Smajlagić, Robert</i> , Zagreb
<i>Grabić, Božo</i> , Podosoje-Grabići	<i>Vuletić, Mara</i> , Vrlika

Popis slika

- Slika 1* - Predmet iz osobne zbirke autora
Slika 2 - Predmet iz osobne zbirke autora
Slika 3 - Predmet iz osobne zbirke autora
Slika 4 - Predmet iz osobne zbirke autora
Slika 5 - Predmet iz osobne zbirke autora

Slika 6 - Slika je preuzeta s web stranice: <https://www.gloria.hr/gl/lifestyle/kultura/jos-uvijek-stignete-uloviti-odlican-program-8.-dana-fotografije-arhiva-toso-dabac-5261055>

Slika 7 - Predmet iz osobne zbirke autora

Slika 8 - Fotografija iz osobne zbirke autora

Slika 9 - Slika je preuzeta iz tjednika Hrvatski krugoval, br.20 od 16.svibnja 1943., str 20

Slika 10 - Usporedba je produkt vlastitih zapažanja autora, kao i njezina izrada

Slika 11 - Slika je preuzeta iz tjednika Hrvatski krugoval, br.19 od 10.svibnja 1942., str.8

Slika 12 - Slika je preuzeta iz knjige Hrvatska zemlja: Lijepa naša domovina, knjiga prva, str./slika br. LXXV

Slika 13 - Slika je preuzeta iz knjige *Josipa Horvata* Kultura Hrvata kroz 1000 godina, str.172

Slika 14 - Usporedba je produkt vlastitih zapažanja autora, kao i njezina izrada

Slika 15 - Slika je preuzeta iz knjige *Josipa Horvata* Kultura Hrvata kroz 1000 godina, str.170

Slika 16 - Fotografija iz privatne zbirke obitelji Grabić iz Podosoja

.